

Amfibieën op het eiland Rottum Vroeger en nu

Vincent van Laar

Het ten oosten van Schiermonnikoog gelegen deel van de Waddenzee is al eeuwen lang in beweging. Eilanden schuiven er in oostelijke richting en kunnen door afslag dusdanig worden verkleind dat er niet veel anders van overblijft dan een zandplaat met duintjes. Het voormalige eiland Rottum, tegenwoordig Rottumeroog geheten, is er een voorbeeld van. Doordat zoet oppervlaktewater er ontbreekt of schaars is, kunnen amfibieën er niet of nauwelijks overleven.

Van Rottum(eroog), eens een welvarend eiland met een vrij talrijke bevolking, is thans niet veel meer over dan een oppervlakte van 275 ha, bestaande uit een grote onbegroeide vlakte van stuiwend zand, een kweldergebiedje en lage, met helm begroeide duinenrijen met daartussen een duinvallei (Abrahamse & Luitwieler, 1982; van der Veen & Hovestadt, 1994). Weliswaar groeit het aan de oostzijde aan, maar deze aanwas is minder dan de afslag aan de westkant. Naar men aanneemt zou het zich in oostelijke richting verplaatsende eilandje, als men het aan zijn lot had overgelaten, uiteindelijk in de golven van de Oude Wester Eems zijn verdwenen. In 1991 stelde Rijkswaterstaat voor de kustverdedigingswerken op het eilandje te staken en het aan de natuur over te geven. Dit leidde tot een reeks van protesten, beginnende met de bezettingsactie van Hendrik Toxopeus, de zoon van Jan Toxopeus die er tot 1965 als laatste strandvoogd het beheer voerde, en eindigende met de oprichting van een Vereniging van Vrienden. Tegenwoordig voeren vrijwilligers, overigens geholpen door Rijkswaterstaat, er gedurende enige weken per jaar onderhoudswerkzaamheden uit. Dit gebeurt echter niet aan de bedreigde westkant, maar aan de oostzijde. De richting waarin Rottum opschuift is de afgelopen tijd wat meer naar het zuiden gedraaid, zodat er toch hoop is dat het eilandje niet in de Oude Wester Eems ten onder zal gaan (Zwier, 1998).

Amfibieën in het verleden

Over de vroegere fauna van Rottum is vooral in de negentiende eeuw veel geschreven. Meestal betreft het meer of

minder uitvoerige overzichten van de vogels, maar regelmatig wordt in deze publicaties ook melding van het voorkomen van amfibieën gemaakt. Het gaat dan steeds om kikkers en padden, al is niet altijd duidelijk welke soorten bedoeld worden. De oudste bron uit die tijd schijnt het boek van Westerhoff & Acker Strating (1839) te zijn. Deze publicatie is niet alleen lezenswaardig om het voorwoord waarin één van de auteurs de andere op ruzieachtige toon te kijk zet vanwege de laksheid waarmee deze aan de totstandkoming van het boek heeft meegewerkt, maar zeker ook vanwege de vele feiten die het vermeldt. Op pagina 216 schrijven zij: 'Eene andere diersoort, welke er somwijlen zeer overvloedig gevonden wordt, is de gewone Pad, welke zich op lage vochtige plaatsen tusschen de duinen ophoudt; Kikvorschen worden er echter niet gevonden. Dit was ook vroeger het geval op het eiland Borkum (ten oosten van Rottum gelegen Duits waddeneiland, red.), waar men wel Padden, maar geene Kikvorschen vond; doch sedert dat men voor eenige jaren opzettelijk eenige van deze dieren op dit eiland gebragt heeft,

Kwelderlandschap Rottumeroog met priedenstelsel

Foto: Pedro Janssen

Rugstreeppad

zijn dezelve zoo zeer vermenigvuldigd, dat het er thans van krielt, en naar mate de Kikvorschen menigvuldiger geworden zijn, naar die mate is het getal van Padden verminderd.' Een jaar later schrijft de medicus Cohen (1840, p. 456) in aansluiting op deze berichten het volgende: 'Van de kruipende dieren zijn er twee soorten: de gewone Padde, *Bufo variabilis*, die hier in haar vaderland (natuurlijke verspreidingsgebied, red.) en de Kikvorsch, *Rana temporaria*, die hier voor eenige jaren aangebracht en nu menigvuldig aanwezig is. Men heeft den Kikvorsch herwaarts overgeplant en derzelver vermenigvuldiging bevordert om de Padde te verdrijven, hetwelk ook in der daad het geval is. Wij weten de reden van deze uitroeiing der Padde en de aankweeking van den Kikvorsch niet, ten zij men eene belagchelijke vrees voor de Padde, die vrij algemeen is, als zoodanig wil aanmerken, daar toch het nut, door de Padde aangebragt, gelijk aan dat van den Kikvorsch is. Thans zijn er derhalve op Rottum even zoo goed Kikvorschen als op Borkum, zoodat de vroegere berigten, alsof men op Rottum geene Kikvorschen aantrof (a), thans niet juist zijn.' De voetnoot (a) verwijst naar de bovenstaande tekst van Westerhoff & Acker Strating. In tegenstelling tot zijn collega L.A. Cohen, die vooral uit de aantekeningen van derden putte, deed de Amsterdamse medicus N. Meursinge zelf waarnemingen op Rottum. Hij verbleef er van 27 tot 31 mei 1850 en noteerde er verschillende bijzonderheden op geografisch, zoölogisch en botanisch gebied (Meursinge, 1853). Over het voorkomen van amfibieën vermeldt hij: 'Van de Reptilia (sic) vinden wij er twee soorten, en wel van het geslacht *Rana*, de *Rana temporaria* (kikvorsch) en van het geslacht *Bufo*, de *Bufo variabilis* (gewone padde), de laatste in groote menigte, de eerste tegenwoordig zeldzaam. Wij vonden er slechts één' kikvorsch. 's Winters gaan zij meestal dood, en hebben over het algemeen gebrek aan genoegzame oppervlakte

Foto: SBB

De voormalige voogdwoning met navigatiebaken voor zeevaarders

van zoet water. De reden, welke Cohen opgeeft niet te weten, waarom de padde hier meer en meer uitgeroeid, en de kikvorsch liever gezien wordt, is hoofdzakelijk hierin gelegen, dat zij voornamelijk graaft, gelijk ik meer dan eens opmerkte, tusschen de zoden, welke de kunstmatige nesten der bergeenden bedekken, en derhalve aan deze broeiing, om de straks opgegevene reden, groote schade kan aanbrengen. Er bestaat hier dus niet "eene belagchelijke vrees voor de padde."

De kunstmatige nesten waarnaar wordt verwezen werden door de voogd ontwikkeld om de bergeenden een broedplaats te bieden en om vervolgens de eieren van deze vogels op een gemakkelijke manier te kunnen verzamelen. Oorspronkelijk broedden de bergeenden op Rottum, evenals dat op de andere waddeneilanden het geval was, in konijnenholen. Echter, na de uitroeiing van het konijn op Rottum in 1839 of 1840 (Venema, 1869), waren deze broedplaatsen verloren gegaan. Volgens Droste-Hülshoff (1869) en Venema (1869) ging het op Rottum om ongeveer 400 broedparen. Om de winstgevende handel in eieren toch te kunnen voortzetten groef de voogd horizontaal gelegen hollen (met latjes en plaggen afgedekte geulen) in de vorm van een L of T. Hiervan bleef één ingang open als toegang voor de bergeenden, terwijl de andere openingen, bedoeld als nestplaats, werden afgedekt met een plag. Zo ontstond een donkere, tochtvrije broedplaats, die bovendien gemakkelijk toegankelijk bleef om de eieren onder de broedende vogel weg te halen. Het plaggendak was echter wel gevoelig voor vernieling door het gegraaf van de padden (Meursinge, 1853; Droste-Hülshoff, 1869; Venema, 1869). Blijkbaar waren de bruine kikkers op het eiland uitgezet om, naar voorbeeld van een zelfde actie op Borkum, de padden in aantal terug te dringen. Overigens vond ik het laatste niet bevestigd in de literatuur over Borkum: volgens O. Schneider (1898, in Leege 1912) zou de bruine kikker er een relict (oorspronkelijke bewoner) zijn, maar Leege (1912, 1935) betwijfelt dit. Hij beschouwt de bruine kikker op Borkum als een immigrant omdat hij oorspronkelijk ook op de andere Oostfriesse eilanden ontbrak. Zelf zette hij in het voorjaar van 1882 en - nadat dit niet tot een vestiging had geleid - in 1885 opnieuw op het eiland juist bruine kikkers uit. En omdat hij op de eilanden niet alleen met de bruine kikker, maar ook met andere amfibieënsoorten als de geelbuik- en de roodbuikvuurpad, de heikikker, de meerkikker, de boomkikker, de kleine watersalamander, de alpenwatersalamander, de kamsalamander, ja zelfs met de vuursalamander 'Einbürgerungsversuche' deed, zou men verwachten dat hij van de uitzetting van de bruine kikker op Borkum moet hebben geweten. Droste-Hülshoff (1869) vermeldt evenmin iets over een eventuele uitzetting van de bruine kikker op Borkum, hij spreekt alleen van de hier levende 'erstaunliche Masse von Fröschen'. In het hoofdstuk van zijn boek dat hij speciaal aan Rottum wijdt, vermeldt hij noch het voorkomen van padden, noch dat van kikkers, terwijl hij wel de door de voogd aangelegde broedholten voor de bergeend bespreekt. Venema (1869) vond in 1867 of 1868 in de kunstmatige nesten slechts één 'pad' en in 1868 vijf bruine kikkers.

Intussen waren de vermeldingen van de 'gewone pad' en de 'bruine kikker' op Rottum ook doorgedrongen tot de tekst van het eerste handboek over de Nederlandse amfibieën en reptielen, geschreven door de toenmalige directeur van het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie H. Schlegel (1862). Hij legt wel heel veel nadruk op het voorkomen van '*Bufo vulgaris*' (even als *B. variabilis* en *B. cinereus* een synoniem van de tegenwoordig gebruikte weten-

schappelijke naam *B. bufo*) op Rottum als hij schrijft: 'De pad bewoont het grootste gedeelte van Europa, en wordt ook algemeen in Nederland, zelfs op het eiland Rottum aangetroffen.' En over de bruine kikker: 'Hij is ook in ons land zeer gemeen en komt zelfs op het eiland Rottum voor.' Ook Van Bemmelen (1862) heeft kennelijk van enkele hierboven geciteerde bronnen gebruik gemaakt. Over de bruine kikker schrijft hij: 'Overal zeer algemeen; enkele voorwerpen op Rottum, die des winters grootendeels dood gaan.' Opmerkelijk is echter dat hij, hoewel zijn publicatie in het zelfde jaar als die van Schlegel verschijnt en deze, als medewerker van het Leidse museum bovendien zeer goed blijkt te kennen, zwijgt over het voorkomen van de gewone pad op Rottum. Daarentegen vermeldt hij wel het voorkomen van de rugstreppad *Bufo calamita* op het eiland: '...talrijk langs de duinkanten en vochtige duinvalleien van Holland; ook op Rottum, in de zoden der kunstmatige nesten van *Anas tadorna* (bergeend, red.), om welke reden ze zoveel mogelijk uitgerooid wordt.' Misschien mogen we hier uit afleiden dat Van Bemmelen de eerste is geweest die de pad op Rottum als rugstreppad herkend heeft en tevens begrepen heeft dat hij tot dan met de gewone pad verwisseld was. Deze verwisseling kwam in die tijd overigens wel meer voor. Zo vermeldt Winkler Prins (1868) behalve het voorkomen van de 'bruinen landkikvorsch (*rana temporaria*)' ook dat van de 'pad (*bufo cinereus*)' op Schiermonnikoog, terwijl later is gebleken dat op dit eiland uitsluitend de rugstreppad voorkomt. Anderen, zoals Lemmel & Smit (1981) gaan er echter vanuit dat de naamgeving in bronnen als het artikel van Meursinge betrouwbaar is en hebben de gewone pad in hun overzicht van de herpetofauna van de Wadeneilanden voor Rottum opgenomen. Bergmans & Zui-

derwijk (1986) vermoeden echter, en mijns inziens terecht, dat het om een verwisseling met de rugstreppad gaat.

Huidig voorkomen van amfibieën

Zo veel als er vóór 1869 over de amfibieën van Rottum geschreven is, zo weinig is er in de daarna verschenen negentiende en twintigste eeuwse literatuur te vinden (vergelijk o.a. Van Kampen & Heimans, 1927; Koster, 1933; Thijssen, 1912; Van Wijk, 1951). Dit is bijzonder jammer, omdat het wel zeker is dat in die periode zowel de rugstreppad als de bruine kikker op het eiland zijn uitgestorven. In elk geval is het zo dat er op Rottum in 1908, het jaar waarin de vader van Jan Toxopeus op het eiland kwam, geen amfibieën meer leefden. De rugstreppad is er later door Jan Toxopeus weer ingevoerd. Hierover citeer ik het volgende uit een brief (d.d. 9 februari 1971) die ik van hem mocht ontvangen: 'In de zomer van 1935, heb ik 's avonds bij het naar boord gaan van de motorboot, van het dorp naar de steiger van Schiermonnikoog, ongeveer 15 padden gevangen en deze de volgende dag op Rottumeroog uitgezet. Voor de vogels (vooral de trekvogels) die zoet water behoeven, hadden we altijd al een gegraven kuil (dobbe), en daarin hebben de padden geteeld. Hoeveel mannetjes en wijfjes er waren, weet ik niet. De padden legden ieder jaar eieren, er kwamen er veel van uit en groot, zodat we later overal op het eiland padden tegenkwamen en 's zomers genoten van hun gekorrr. Een paar keer is het voorgekomen, dat we in de kuil een dieper gat moesten graven, om de staartpadjes te redden van verdroging. Of er nu nog padden zijn is mij niet bekend, want als de zoetwatervoorziening niet wordt bijgehouden sterven ze uit en verdorsten er ook heel wat trekvogeltjes. Hoe de toestand nu is, daarover kan de Heer Braaksma U het

Tuin van Toxopeus' met rechts achter de voormalige voogdwoning

beste inlichten, die komt n.l. 1 à 2 keer per jaar op Rottumeroog.' Uit een daarop ontvangen bericht van Sjoerd Braaksma blijkt dat de dobbe in de periode 1965-1971 in elk geval nog bestond en dat er ook nog steeds volwassen rugstreeppadden op Rottum aanwezig waren. Ook in de jaren daarna, zoals in 1976 en 1977, werden er rugstreeppadden waargenomen (mededeling van mevrouw Ida Sniijders, Staatsbosbeheer regio Groningen-Drenthe). De laatste waarneming van de rugstreeppad dateert van 1998 (archief RAVON). In 1999 heeft aan de westkant van het eilandje, het gedeelte waar de laatste jaren nog rugstreeppadden waren waargenomen, sterke afslag plaatsgevonden (Verboom, Musters & Van de Lugt, in prep.). En daarmee dringt zich de vraag op of de rugstreeppad voor de tweede keer op Rottumer(oog) is uitgestorven. Of heeft hij de 21ste eeuw toch gehaald?

Rest ons nog te vermelden dat het uitzetten van de rugstreeppad op Rottum voor het eerst gemeld werd door dr. Anne van Wijngaarden (in: Van den Bund, 1964). Volgens Bergmans & Zuiderwijk (1986) geschiedde dit eind jaren vijftig, maar zoals hierboven is gebleken was het in 1935.

Conclusie

Tussen 1840 en 1868 kwamen op Rottum twee soorten amfibieën voor, de (rugstreep)pad en de bruine kikker. De laatste was er omstreeks 1850 ingevoerd. Beide soorten stierven er uit. In elk geval waren er aan het begin van de twintigste eeuw (1908) geen amfibieën meer op het eiland aanwezig. De rugstreeppad werd er in 1935 vanuit Schiermonnikoog weer ingevoerd. Het ging hierbij om zo'n 15 individuen. Hoewel de kansen op een langdurig voortbestaan op het eiland door de aanwezigheid van slecht één, kunstmatig voortplantingswatertje wat wisselvallig zijn, heeft hij er zich in elk geval tot 1999 weten te handhaven.

Literatuur

- Abrahamse J. & F. Luitwieler, 1982. Rottumeroog. Waddenbulletin 17(1): 20-23.
- Bemmelen, A.A. van, 1862. Lijst der tot heden in de Nederlanden waargenomen Kruipe Dieren. Bouwstoffen voor eene Fauna van Nederland, bijeenverzameld door J.A. Herklots. Derde deel, tweede stuk: 96-100. E.J. Brill, Leiden.
- Bergmans W. & A. Zuiderwijk, 1986. Atlas van de Nederlandse amfibieën en reptielen. Vijfde herpetogeografisch verslag. Stichting Uitgeverij van de Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging/Nederlandse Vereniging voor Herpetologie en Terrariumkunde 'Lacerta', Hoogwoud.
- Bund, C.F. van de, 1964. Vierde herpetogeografisch verslag. De verspreiding van de reptielen en amfibieën in Nederland. Nederlandse Vereniging voor Herpetologie en Terrariumkunde 'Lacerta'. 72 p.
- Cohen, L.A., 1840. Berigten omtrent de natuurlijke geschiedenis van het eiland Rottum. Gedeeltelijk getrokken uit de aantekeningen der H.H. J.O. Karsten en J. de Graaf. Tijdschrift voor Natuurlijke Geschiedenis en Physiologie 7: 445-460. Leiden.
- Droste-Hülshoff, Baron F., 1869. Die Vogelwelt der Nordseeinsel Borkum. Nebst einer vergleichenden Übersicht der in den südlichen Nordseeländern vorkommenden Vögel. Selbstverlag des Verfassers, Münster (herdruk 1974 Verlag Schuster, Leer).
- Kampen, P.N. van & J. Heimans, 1927. Amphibia et Reptilia. Fauna van Nederland. Aflevering III. A.W. Sijthoff's Uitgeverij, Leiden. 64 p.
- Koster, F., 1933. Op het Zilver-eiland. Onze Aarde 6: 361-369.
- Leege, O., 1912. Die Lurche und Kriechtiere Ostfrieslands. 96. Jahresbericht der Naturforschenden Gesellschaft in Emden für 1911: 42-100.
- Leege, O., 1935. Werdendes Land in der Nordsee. Oehringen, Verlag Hohenlohesche Buchhandlung F. Rau. 84 p., 96 pl.
- Lemmel, G. & C.J. Smit, 1981. Distribution, ecology and zoogeography of amphibians and reptiles in the Wadden Sea area. In: C.J. Smit, J. den Hollander, W.K.R.E. van Wingerden & W.J. Wolff (eds.). Terrestrial and freshwaterfauna of the Wadden Sea area: 159-169. Report 10 of the section 'Terrestrial Fauna' of the Wadden Sea Working Group. Stichting Veth tot Steun aan Waddenonderzoek. Leiden.
- Meursinge, N., 1853. Aanteekeningen over de natuurlijke geschiedenis van het eiland Rottum. Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Academie van Wetenschappen, afdeling Natuurkunde 1: 203-216. Amsterdam.
- Schlegel, H., 1862. Natuurlijke Historie van Nederland (De Dieren van Nederland. Gewervelde dieren). De kruipende dieren. A.C. Krüseman, Haarlem. 44 p. (tweede druk 1870).
- Thijssse, J.P., 1912. Het schuivend eiland. De Levende Natuur 17: 193-198.
- Veen, J. van der & A. Hovestadt, 1994. De landslakken van Rottumeroog kritisch bekeken. Correspondentieblad van de Nederlandse Malacologische Vereniging 281: 157-161.
- Venema, G.A., 1869. Over het eiland Rottum.; I. De physionomie van het eiland en de vogels, die er hunne broedplaats kiezen. Bijdragen tot de kennis van den tegenwoordige staat der provincie Groningen 14e stuk (4e deel, 4e stuk): 381-421, 1 plaat.
- Verboom, B., K. Musters & A. van der Lugt, in prep. Rugstreeppad. In: Creemers, RGN & van Delft, J.J.C.W., Atlas van de Nederlandse amfibieën en reptielen. Nederlandse Fauna.
- Westerhoff, R. & G. Acker Strating, 1839. Natuurlijke Historie der provincie Groningen. Deel één, eerste stuk. J. Oomkens, Groningen. (niet verder verschenen).
- Wijk, D.P. van, 1951. Derde Verslag van de Herpeto-geografische Dienst der Ned. Ver. van Terrariumhouders "Lacerta". Lacerta 9: 25-43.
- Winkler Prins, A., 1868. Geschiedenis en beschrijving van het eiland Schiermonnikoog. Loman & Vester, Amsterdam. 109 p., 1 kaart (herdruk 1973).
- Zwier, G.J., 1998. Een dagje naar Rottum. NRC Handelsblad 28(284): 30 (d.d. 03.09.1998).

graphy of amphibians and reptiles in the Wadden Sea area. In: C.J. Smit, J. den Hollander, W.K.R.E. van Wingerden & W.J. Wolff (eds.). Terrestrial and freshwaterfauna of the Wadden Sea area: 159-169. Report 10 of the section 'Terrestrial Fauna' of the Wadden Sea Working Group. Stichting Veth tot Steun aan Waddenonderzoek. Leiden.

- Meursinge, N., 1853. Aanteekeningen over de natuurlijke geschiedenis van het eiland Rottum. Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Academie van Wetenschappen, afdeling Natuurkunde 1: 203-216. Amsterdam.
- Schlegel, H., 1862. Natuurlijke Historie van Nederland (De Dieren van Nederland. Gewervelde dieren). De kruipende dieren. A.C. Krüseman, Haarlem. 44 p. (tweede druk 1870).
- Thijssse, J.P., 1912. Het schuivend eiland. De Levende Natuur 17: 193-198.
- Veen, J. van der & A. Hovestadt, 1994. De landslakken van Rottumeroog kritisch bekeken. Correspondentieblad van de Nederlandse Malacologische Vereniging 281: 157-161.
- Venema, G.A., 1869. Over het eiland Rottum.; I. De physionomie van het eiland en de vogels, die er hunne broedplaats kiezen. Bijdragen tot de kennis van den tegenwoordige staat der provincie Groningen 14e stuk (4e deel, 4e stuk): 381-421, 1 plaat.
- Verboom, B., K. Musters & A. van der Lugt, in prep. Rugstreeppad. In: Creemers, RGN & van Delft, J.J.C.W., Atlas van de Nederlandse amfibieën en reptielen. Nederlandse Fauna.
- Westerhoff, R. & G. Acker Strating, 1839. Natuurlijke Historie der provincie Groningen. Deel één, eerste stuk. J. Oomkens, Groningen. (niet verder verschenen).
- Wijk, D.P. van, 1951. Derde Verslag van de Herpeto-geografische Dienst der Ned. Ver. van Terrariumhouders "Lacerta". Lacerta 9: 25-43.
- Winkler Prins, A., 1868. Geschiedenis en beschrijving van het eiland Schiermonnikoog. Loman & Vester, Amsterdam. 109 p., 1 kaart (herdruk 1973).
- Zwier, G.J., 1998. Een dagje naar Rottum. NRC Handelsblad 28(284): 30 (d.d. 03.09.1998).

Met dank aan Jeroen van Delft, Piet Spaans en Annie Zuiderwijk voor de hulp bij het bijeenbrengen van de gegevens en de literatuur en aan Staatsbosbeheer (Bert Corté) voor het beschikbaar stellen van fotomateriaal.

Vincent van Laar

Melin
F - 21320 Mont Saint Jean
Frankrijk